

برنامه درسی پنهان؛ با نگاهی به دیدگاه اسلام

سی‌هفت و نوبت

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهش‌گران حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّه، به‌ویژه معارف بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (دام ظلّه تعالی) باشد.

«جامعه المصطفی (ص) العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی (ص) «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی (ص)

فهرست

۱۱.....	پیش‌گفتا
۱۵.....	مقدمه
۱۷.....	۱. چیستی، اهمیت، پیش‌برنامه درسی پنهان
۱۷.....	نوشتار اول: چیستی برنامه درسی پنهان
۱۷.....	۱. تعاریف برنامه درسی پنهان
۲۱.....	۲. دسته‌بندی تعاریف
۲۴.....	۳. نقد و بررسی تعاریف و ارائه تعریف مورد نظر
۲۸.....	نوشتار دوم: اهمیت برنامه درسی پنهان
۲۹.....	۱. اهمیت برنامه درسی به لحاظ پیامدهای آن
۳۰.....	۲. اهمیت برنامه درسی به لحاظ عمق و ماندگاری تأثیر آن
۳۰.....	۳. اهمیت برنامه درسی پنهان به لحاظ غیر محسوس بودن آثار آن
۳۱.....	۴. اهمیت برنامه درسی پنهان به لحاظ تأثیر دوگانه آن
۳۲.....	۵. اهمیت برنامه درسی پنهان به لحاظ نقش ویژه آن در تربیت دینی
۳۲.....	الف) اهمیت ثبات و ماندگاری دینداری
۳۳.....	ب) اهمیت بهره‌گیری از روش‌های غیر مستقیم و ضمنی در تربیت دینی
۳۳.....	ج) اهمیت آموزش ضمنی و غیر تحمیلی دینداری
۳۴.....	د) جنبه هشدار و اندازی برنامه درسی پنهان برای تربیت دینی
۳۴.....	نوشتار سوم: تاریخچه و پیشینه برنامه درسی پنهان
۳۵.....	۱. تاریخچه پیدایش برنامه درسی پنهان و تحولات آن
۳۵.....	الف) زمان ورود اصطلاح برنامه درسی پنهان به ادبیات تعلیم و تربیت
۳۶.....	ب) نحوه کشف برنامه درسی پنهان

۳۷.....	ج) تحولات و دوره‌های مطالعاتی برنامه درسی پنهان
۳۸.....	۲. پیشینه پژوهشی برنامه درسی پنهان
۴۰.....	۳. پژوهش‌های انجام شده در ایران
۴۱.....	الف) پژوهش‌های عام
۴۶.....	ب) پژوهش‌های خاص تربیت دینی
۵۷.....	۲. ابعاد و قلمرو کاربرد برنامه درسی پنهان
۵۷.....	مقدمه
۵۷.....	نوشتار اول: ابعاد برنامه درسی پنهان
۵۹.....	۱. بعد شناختی محتوایی
۶۱.....	۲. بعد اجتماعی
۶۲.....	۳. بعد فیزیکی
۶۳.....	۴. بعد اداری و دیون‌سازانه
۶۴.....	نوشتار دوم: قلمرو کاربرد برنامه درسی پنهان
۶۴.....	۱. اختصاص به حوزه ارزش‌ها و نگرش‌ها یا شمول آن به حوزه شناخت‌ها و رفتارها
۶۶.....	۲. اختصاص به پیامدها، ارزش‌ها و نگرش‌ها یا شمول آن به تدریس و انتقال آنها
۶۷.....	۳. اختصاص به جنبه‌ها و ارزش‌های آموخته شده یا شمول آن نسبت به ارزش‌های حذف شده (برنامه درسی پوچ)
۶۹.....	۴. اختصاص به آموزش عمومی یا شمول آن به آموزش عالی
۷۰.....	۵. اختصاص به مراکز آموزشی یا شمول آن به مراکز غیر آموزشی
۷۲.....	۶. اختصاص به پیامدهای قصد نشده یا شمول آن به موارد قصد شده بدون تصریح
۷۷.....	۷. اختصاص به محیط انسانی یا شمول آن به محیط غیر انسانی (محیط طبیعی و فیزیکی)
۷۸.....	۸. اختصاص به پیامدهای خواسته شده و مثبت یا شمول آن به پیامدهای ناخواسته و منفی
۷۹.....	جمع‌بندی و تحلیل قلمرو کاربرد برنامه درسی پنهان
۸۳.....	۳. دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان
۸۳.....	مقدمه
۸۳.....	نوشتار اول: توصیف و دسته‌بندی دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان
۸۳.....	۱. توصیف دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان
۸۳.....	الف) دیدگاه کارکردگرایی
۸۴.....	ب) دیدگاه لیبرال

ج) دیدگاه انتقادی.....	۸۵
د) دیدگاه مقاومت.....	۸۷
ه) دیدگاه پست مدرن.....	۸۷
۲. دسته بندی دیدگاه های برنامه درسی پنهان.....	۸۹
نوشتار دوم: نقد دیدگاه های برنامه درسی پنهان.....	۹۱
۱. نقد دیدگاه های برنامه درسی پنهان از نگاه غیر دینی.....	۹۳
۲. نقد دیدگاه های برنامه درسی پنهان از نگاه دینی.....	۹۴
۴. برنامه درسی پنهان از دیدگاه اسلام.....	۱۰۱
مقدمه.....	۱۰۱
نوشتار اول: مبانی برنامه درسی پنهان از دیدگاه اسلام.....	۱۰۲
۱. تأثیرپذیری انسان.....	۱۰۳
۲. تأثیر ظاهر بر باطن انسان.....	۱۰۴
۳. تأثیر باطن بر ظاهر انسان.....	۱۰۵
۴. ذو مراتب بودن مفهوم پنهان.....	۱۰۶
نوشتار دوم: بهره گیری اسلام از برنامه درسی پنهان در جهت تربیت دینی.....	۱۰۷
۱. توجه دادن به پیامدهای پنهان و ساختار و رفتار انسان.....	۱۰۷
الف) پیامدهای مثبت.....	۱۰۷
ب) پیامدهای منفی.....	۱۰۸
۲. تشویق به همنشینی با نیکان و دوری از بدان.....	۱۱۰
۳. همراه کردن امور دینی با خاطرات خوشایند.....	۱۱۱
۴. برحذر داشتن از سخنان و رفتارهای دارای پیامدهای ناخوشایند.....	۱۱۱
۵. تأکید بر جنبه رفتاری مربی به جای جنبه گفتاری او.....	۱۱۲
جمع بندی دیدگاه اسلام درباره برنامه درسی پنهان.....	۱۱۳
۵. عوامل برنامه درسی پنهان.....	۱۱۵
مقدمه.....	۱۱۵
نوشتار اول: عوامل برنامه درسی پنهان در مراکز آموزشی.....	۱۱۵
۱. ساختار و فضای فیزیکی آموزشی.....	۱۱۵
۲. ساختار اجتماعی و اداری مرکز آموزشی.....	۱۱۸
۳. روابط میان فردی.....	۱۱۹

- الف) ارتباط مدیران و کارکنان آموزشی با یادگیرندگان ۱۲۰
- ب) ارتباط متقابل یاددهندگان و یادگیرندگان ۱۲۱
- ج) ارتباط متقابل فراگیران با یکدیگر ۱۲۶
۴. متون و محتوای آموزشی ۱۲۷
۵. قوانین و مقررات آموزشی ۱۲۸
- نوشتار دوم: عوامل برنامه درسی پنهان در خارج از مراکز آموزشی ۱۲۸
۱. خانواده ۱۲۹
- روابط زن و مرد در نقش همسری و والدینی ۱۲۹
- الف) روابط در نقش همسری ۱۲۹
- ب) روابط در نقش والدینی ۱۳۰
- ج) ارتباط متقابل پدر و فرزندان ۱۳۱
- د) رابطه سبیل مادر و فرزندان ۱۳۲
۲. حکومت ۱۳۳
- الف) سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های کلان ۱۳۳
- ب) سبک زندگی حاکمان و مسئولان ۱۳۴
- ج) دیوان سالاری حکومت و دولت ۱۳۵
۳. رسانه‌ها ۱۳۶
- الف) رسانه‌های تصویری و برنامه درسی پنهان ۱۳۷
- ب) شبکه‌های اجتماعی و برنامه درسی پنهان ۱۳۹
- یکم: پیامدهای مثبت ۱۳۹
- دوم: پیامدهای منفی ۱۴۱
- بحران هویت ۱۴۱
- تهدید هویت دینی ۱۴۲
- تغییر سبک زندگی ۱۴۴
- تهدید سلامت روانی ۱۴۵
- تهدید سلامت اخلاقی و اجتماعی ۱۴۵
- ج) آموزش‌های الکترونیکی و برنامه درسی پنهان ۱۴۶
۶. مدیریت و ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۴۹
- مقدمه ۱۴۹
- نوشتار اول: مدیریت برنامه درسی پنهان ۱۴۹

۱. امکان مدیریت برنامه درسی پنهان ۱۴۹
۲. راهکارهای های مدیریت برنامه درسی پنهان ۱۵۰
- الف) طراحی دقیق و حساب شده برنامه درسی آشکار ۱۵۱
- ب) مدیریت عوامل مؤثر بر برنامه درسی پنهان ۱۵۱
- ج) توجه به پیامدهای احتمالی ناخواسته برنامه درسی آشکار در هنگام طراحی و اجرای آن ۱۵۱
- د) ارزیابی مستمر و پیوسته ۱۵۲
- نوشتار دوم: ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۵۲
۱. اهمیت و ضرورت ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۵۳
۲. مقایسه ارزیابی برنامه درسی پنهان با برنامه درسی آشکار ۱۵۳
۳. سیوه و ابزار ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۵۵
۴. نکات مهم در ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۵۷
- الف) لزوم تعیین حد و مرز دقیق برنامه درسی آشکار و پنهان ۱۵۷
- ب) لزوم توجه به عوامل برنامه درسی پنهان ۱۵۷
- ج) لزوم بهره‌گیری از اعداد خبره و نقاد در ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۵۸
- کتابنامه ۱۵۹
- منابع فارسی و عربی ۱۵۹
- منابع لاتین ۱۶۶

پیش گفتار

«برنامه درسی پنهان» از جمله موضوعات جذاب، مؤثر و کلیدی در عرصه تعلیم و تربیت است. ظرفیت ویژه‌ای برای تربیت همه افراد جامعه به‌ویژه یادگیرندگان در نهادهای آموزشی دارد. این موضوع که برای اولین بار در دهه هفتاد میلادی وارد ادبیات تعلیم و تربیت جایگاه گردید، ریشه در منابع اسلامی دارد و در روایات معصومین علیهم‌السلام مورد توجه واقع شده است.

درباره این موضوع به‌رغم سابقه نه‌چندان زیاد آن، پژوهش‌های بسیاری هم در خارج هم در داخل کشور انجام گرفته است. با این حال هنوز بسیاری از ابعاد و جنبه‌های این موضوع نیاز به بررسی و پژوهش علمی دارد. به‌ویژه بررسی این موضوع با رویکرد دینی و اسلامی، از کاستی‌های جدی پژوهشی در این زمینه است.

پژوهش حاضر ضمن بهره‌گیری از نتایج پژوهش‌های انجام شده در زمینه موضوع، کوشیده است تا به اندازه خود زوایای جدیدی از این موضوع را مورد توجه قرار دهد؛ از این رو برخی ویژگی‌ها، آن را از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌سازد:

۱. بررسی دیدگاه اسلام درباره این موضوع و تلاش برای ارائه ظرفیت و نقش این مفهوم در عرصه تربیت دینی، از جمله امتیازات این پژوهش است که در آثار گذشته - بر اساس بررسی انجام شده - اثری در این زمینه وجود ندارد.

۲. در این پژوهش فصلی به بررسی ابعاد و قلمرو کاربرد این مفهوم در عرصه‌های مختلف اختصاص یافته که در آثار پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۳. در آثار گذشته عوامل و منشأهای برنامه درسی پنهان، تنها در حوزه مراکز آموزشی مورد توجه قرار گرفته، ولی در این پژوهش تأثیر عوامل بیرون از نظام های آموزشی از جمله نهادهایی چون خانواده، رسانه و حکومت مورد بررسی قرار گرفت.

۴. در این پژوهش، فصلی به مدیریت و ارزیابی برنامه درسی پنهان اختصاص یافته که در نوع خود مبحثی نسبتاً جدید است.

۵. در این پژوهش، ضمن توجه و معرفی پژوهش های انجام شده در این زمینه، به بررسی پژوهش های ناظر به حوزه تربیت دینی و نیز ارائه نسبتاً جامع نظریه های برنامه درسی پنهان، به نقد آنها از نگاه دینی و غیر دینی توجه ویژه شده است که در پژوهش های دیگر، کمتر به این امر توجه شده است.

پژوهش حاضر، از شش فصل تشکیل شده است:

در فصل اول با عنوان پیشگفتار، اهمیت و پیشینه برنامه درسی پنهان، تعاریف متعدد این مفهوم و جنبه های اهمیت آن و نیز تاریخچه و پژوهش های انجام شده در این زمینه، به ویژه پژوهش های حوزه تربیت دینی ارائه شده است.

فصل دوم به ابعاد این مفهوم و نیز تبیین قلمرو و روش ها در حیطه های مختلف اختصاص یافته است. در فصل سوم از دیدگاه های برنامه درسی پنهان بحث شده و این دیدگاه ها، هم از نگاه دینی و هم از نگاه غیر دینی مورد بررسی شده است. با توجه به اهمیت دیدگاه اسلام و انگیزه انجام این پژوهش، فصل چهارم به بررسی دیدگاه اسلام درباره این موضوع اختصاص یافته است. در فصل پنجم، عوامل و منشأهای برنامه درسی در دو بخش عوامل درون نظام آموزشی و عوامل بیرون از آن، مورد بررسی قرار گرفت و در فصل پایانی، از امکان مدیریت و ارزیابی برنامه درسی پنهان و شیوه آن سخن به میان آمده است.

در پایان لازم می دانم از همه کسانی که نگارنده را در تدوین این اثر یاری رسانده اند، به ویژه جناب حجة الاسلام دکتر سید محمد رضا موسوی که زحمت

ارزیابی این اثر را پذیرفتند و نکات سودمندی را ارائه کرده‌اند؛ جناب دکتر بهروز مهران که از مشاوره‌های ایشان در این موضوع بهره برده‌ام و نیز اعضای محترم گروه اخلاق و تربیت اسلامی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی حجج اسلام آقایان شجاعی، زهره کاشانی و احسانی که با شرکت در جلسه نقد این اثر در گروه، نکات ارزشمندی در جهت تکمیل آن ارائه داده‌اند، سپاس‌گزاری وافر نمایم.

پژوهشکده علوم انسانی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

www.ketab.ir